
JEWGIENIJ W. SIEMIONOW

LEGION POLSKI W WIERCHNIEUDIŃSKU W LATACH 1918-1919

Badaniu historii Polaków na Syberii na początku XX wieku nie poświęca się obecnie w rosyjskiej historiografii zbyt wiele uwagi. Wielu aspektów tego ciekawego tematu do dziś nie zbadano. Na tym tle wyróżniają się prace I. Nam,¹ S. Leończyka² i N. Naumowej.³ Jednocześnie historia Polaków na Zabajkalu we wskazanym okresie jest prawie nie zbadana. Niniejszy artykuł jest próbą przybliżenia niektórych aspektów tego tematu.

Przystąpienie Imperium Rosyjskiego do udziału w I wojnie światowej doprowadziło do naruszenia ładu wewnątrzpolitycznego, co zakończyło się obaleniem monarchii Romanowów i wprowadzeniem władzy radzieckiej na całym terytorium kraju. Ważną polityczną decyzją nowej władzy było potwierdzenie tezy o prawie narodów byłego imperium do samostanowienia narodowego. Jednym z pierwszych narodów był naród polski, podzielony między Austrię, Prusy i Rosję jeszcze pod koniec XVIII wieku.

Już w początkowym okresie wojny w różnych krajach europejskich zaczęły powstawać polskie organizacje, których celem było zjednoczenie Polaków, pomoc dla uchodźców, lobbowanie polskich interesów przy rządach europejskich oraz pomoc wojskowa dla walczących stron. Duża liczba Polaków, Ukraińców, Białorusinów i Litwinów w początkowym

¹ I. Nam, *Polskie organizacje pomocy uchodźcom na Syberii w latach I wojny światowej*, „Zesłaniec”, 2002, nr 10, s. 65-77.

² S. Leończyk, *Diaspora polska w południowej części guberni Jenisejskiej na przełomie XIX – XX wieku*, [w:] *Polska a Syberia. Spotkanie dwóch światów – materiały z konferencji naukowej*, Łódź 2001, s. 125-128; idem, *Pojezd idiot na wostok. K woprosu ob uczastii polakow w bielom dwiżeniii w Sibiri 1918-1921 gg.*, [w:] *Polaki w Prijenisejskom kraje: sbornik matieriałow miežregionalnych nauczno-prakticzeskich konfiterencij i sieminarow. Polskaja tiema w rabotie archiwow i muziejew Chakasii i Krasnojarskogo kraja.*, Abakan 2005, s. 89-96.

³ N. Naumowa, *Działalność gospodarcza Polaków na Syberii w latach rewolucji i wojny domowej*, „Zesłaniec” 2002, nr 10, s. 57-64.

okresie wojny ewakuowała się w głąb Rosji. Część z nich znalazła się na Syberii. Tutaj zaczęły powstawać organizacje dobroczynne, których działalność miała na celu ułatwienie życia uchodźcom. Polskim uchodźcom udzielały pomocy dwie organizacje – Centralny Komitet Obywatelski Guberni Królestwa Polskiego i Piotrogrodzkie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny.⁴

W rozdzieranej sprzecznościami wewnętrznymi Rosji sprawa polska stała się bardzo pilna. W rezultacie przyjętych w odstępnie kilku dni przez władzę radziecką i Rząd Tymczasowy (27 i 30 marca 1917 roku) dokumentów prawnych Polska otrzymała niezależność. Po roku, 29 sierpnia 1918 roku, władza radziecka opublikowała dekret potępiający rozbiory Polski pod koniec XVIII wieku. W końcu kwietnia 1917 roku zaczęła działać Komisja Likwidacyjna, której celem było przekazanie własności państwowej znajdującej się na terenie Polski w ręce polskich organów państwowych.

W czasie I wojny światowej polskie formacje wojskowe brały udział w działaniach bojowych zarówno po stronie Rosji, jak i po stronie jej przeciwników. 16 września 1914 roku powstały Legiony Józefa Piłsudskiego, walczące po stronie Niemiec i Austrii. Ze strony rosyjskiej w wojnie brał udział korpus polski pod dowództwem generała Józefa Dobbor-Muśnickiego,⁵ Według danych Normana Daviesa do 1916 roku w walczących ze sobą armiach było 1,9 mln. Polaków.⁶

Po rewolucji lutowej w Rosji polskie formacje wojskowe w większości poparły Rząd Tymczasowy i brały udział w walkach z bolszewikami. 23 czerwca 1918 roku w Samarze utworzono organizację o nazwie Polski Rewolucyjny Komitet Walki o Wolność i Zjednoczenie Polski,⁷ Z utworzeniem tej organizacji ściśle związane jest powstawanie kolejnych formacji wojskowych na Syberii. Z inicjatywy komitetu w wielu miastach Syberii pojawiają się punkty zborne, których działalność ma na celu formowanie oddziałów wojskowych z Polaków znajdujących się w tamtym okresie na Syberii. Taki punkt zborny, nazwany Legionem Polskim, pojawił się na początku października w Wierchnieudińsku (obecnie Ułan-Ude w Republice Buriacji). Pod ogólną nazwą Legion Polski kryły się dwie organizacje oraz sam punkt zborny z własną kancelarią oraz odrębną kancelarią pełnomocnika (emisariusza) Polskiego Komitetu Wojskowego. Równolegle z tymi dwiema organizacjami w Wierchnieudińsku działało Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny.

⁴ I. Nam, op. cit., s. 65-75.

⁵ M. Wrzosek, *Polskie formacje wojskowe w Rosji w latach 1917-1920*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 11, s. 127-141.

⁶ N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 1999, s.321.

⁷ W. Scholze-Srokowski, *V Dywizja Strzelców Polskich na Syberii*, [w:] A. Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa*, Warszawa–Wrocław 1995, s. 352.

Niestety w chwili obecnej nie dysponujemy pełnymi informacjami o działalności tych organizacji. Informacje, które zachowały się w Archiwum Narodowym Republiki Buriacji, w większości przypadków są skąpe i nie odzwierciedlają w pełni charakteru ich działalności. Najwięcej wiadomo obecnie o funkcjonowaniu punktu zbornego polskich wojsk.

Punkt zborny w Wierchnieudińsku podlegał sztabowi wojsk polskich mieszczącemu się w Nowonikołajewsku (obecnie Nowosybirsk). Głównym celem Legionu Polskiego w Wierchnieudińsku była konsolidacja ludności polskiej, informowanie o sytuacji w odrodzonej Polsce i udzielanie pomocy Polakom wracającym do kraju.

W maju 1919 roku emisariusz Polskiego Komitetu Wojskowego w Wierchnieudińsku M. Szostakowski ogłosił powszechną rejestrację wszystkich osób polskiego pochodzenia pracujących na kolei, aby zorganizować powrót wykwalifikowanych kolejarzy do Polski.⁸ O rezultatach tej akcji nie możemy obecnie nic powiedzieć, ponieważ nie dysponujemy wystarczającymi informacjami. Latem 1919 roku komendant punktu zbornego wojsk polskich w Wierchnieudińsku porucznik A. Kramarz, na podstawie rozkazu naczelnika wydziału mobilizacyjnego sztabu głównego wojsk polskich przeprowadził rejestrację wszystkich Polaków płci męskiej w wieku od 17 do 40 lat.⁹

W pomieszczeniu Domu Ludowego zajmowanym przez Legion Polski w tym samym czasie odbywały się zebrania Polaków w Wierchnieudińsku, tzw. gminy polskiej. Informacje o niektórych wydarzeniach z historii gminy polskiej w Wierchnieudińsku w 1919 roku były publikowane na łamach gazety codziennej Nadbajkalskiego Towarzystwa Spółdzielców „Pribajkalskaja Żizń” ukazującej się w Wierchnieudińsku. W tej samej gazecie zamieszczano ogłoszenia Legionu Polskiego. Wszystkie te wydarzenia miały miejsce w ramach ogólnosyberyjskiego ruchu Polaków poszukujących wyjścia z zaistniałej sytuacji, w której byli poddani Imperium Rosyjskiego stali się cudzoziemcami w kraju dotąd uważanym za swój. Sytuacja w Rosji w latach 1918-1920 nie sprzyjała szybkiemu rozwiązaniu. W Rosji centralnej i na Syberii toczyła się wojna domowa, która paraliżowała transport, wzrosła liczba grabieży i rozbojów, w kraju szalały epidemie cholery i tyfusu. Do czasu zakończenia wojny Polacy, którzy odzyskali niepodległe państwo, o którym marzyło wiele pokoleń ich przodków, byli zmuszeni pozostawać w Rosji. W Irkucku, Czie i w Wierchnieudińsku zaczęły powstawać różne organizacje społeczne, mające jednoczyć Polaków mieszkających w tych miastach. Na przykład już 26 stycznia 1918 roku w Irkucku utworzono Polską Radę Bezpieczeństwa, której celem było organizowanie samoobrony. O roz-

⁸ N. Gribienszczikow, *Żizń polskoj obszcziny g. Wierchnieudinska w 1918-1919 gg. (po matieriałam gaziety „Pribajkajlskaja żizń”)*, [w:] *Polaki w Buriatii*, Ułan-Ude 2003, t. 4, s. 106.

⁹ N. Gribienszczikow, op. cit., s. 111.

miarach tej akcji można wnioskować na podstawie faktu, że na zebraniu było obecnych 400 osób.¹⁰

Wracając do działalności Legionu Polskiego w Wierchnieudińsku należy powiedzieć, że w Archiwum Narodowym Republiki Buriacji przechowywany jest dokument „O zakwaterowaniu polskich wojsk”,¹¹ który w jakimś stopniu ukazuje stosunki wzajemne między dowództwem Legionu Polskiego a władzami miejskimi. Z dokumentu wynika, że 8 października 1918 roku komendant punktu zbornego wojsk polskich zwrócił się do Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego z prośbą o wyznaczenie pomieszczenia na kancelarię punktu zbornego i kancelarię pełnomocnika Komitetu Wojskowego. Jako jeden z wariantów proponował położony w centrum miasta na ulicy Zakałtusnej (obecnie Profsojuznej) budynek Domu Ludowego. Władze miejskie zaaprobowaly tę propozycję i pomieszczenie Domu Ludowego zostało przyznane na kwatery Legionu Polskiego. Niestety jednak już w kwietniu 1919 roku budynek Domu Ludowego okazał się potrzebny władzom do zorganizowania wyjazdowego posiedzenia Czytyjskiego Sądu Okręgowego, w związku z czym kierownik Zarządu Miejskiego zwrócił się z prośbą do władz powiatowych o wykwaterowanie Legionu Polskiego z budynku Domu Ludowego. Jednym z argumentów za opuszczeniem przez Legion pomieszczeń Domu Ludowego było to, że w okresie od 1 października 1918 do kwietnia 1919 roku dowództwo Legionu Polskiego nie płaciło kasie miejskiej za zużyte na opał i opalenie kuchni drewno. Kwota zadłużenia do października 1919 roku wzrosła do 2952 ruble i 50 kopiejek.¹²

Obecnie nie jest możliwe ustalenie, co działo się później i kiedy Legion Polski opuścił Wierchnieudińsk. Nie dysponujemy odpowiednimi informacjami. Możliwe, że stało się to na początku 1920 roku, kiedy na Zabajkale nasilił się ruch partyzancki występujący przeciwko rządowi atamana G.M. Siemionowa i 2 marca 1920 roku wojska radzieckie zajęły Wierchnieudińsk. W tym samym czasie magistralą transsyberyjską ewakuowano na Daleki Wschód i do Harbinu niektóre jednostki V Dywizji Strzelców Polskich.¹³ Legion Polski z Wierchnieudińska mógł ewakuować się razem z nimi. Historia pobytu Legionu Polskiego w Wierchnieudińsku w latach 1918-1919 na tym się nie kończy. W 1937 roku został uwięziony Wiaczesław Zalewski, syn znanego w środowisku polskim w Wierchnieudińsku Włodzimierza Zalewskiego. Jednym z zarzutów wobec Wiaczesława Zalewskiego było to, że w czasie przebywania w Wierchnieudińsku Legionu Polskiego służył w nim jako sanitariusz.¹⁴

¹⁰ N.S. Romanow, *Letopis' goroda Irkutska za 1902-1924 gg.*, Irkutsk 1994, s. 273.

¹¹ Archiwum Narodowe Republiki Buriacji (NARB), f. 10, op. 1, d. 201.

¹² NARB, f. 10, op. 1, d. 201, l. 17.

¹³ W. Scholze-Srokowski, op. cit., s. 351-367; Z. Lech, *Syberia Polską pachnąca*, Warszawa 2002, s. 239-254.

¹⁴ W.A. Butywczenko, J.W. Siemionow, *Polaki w Wierchnieudińskie w XIX – naczale XX ww. (Istoriczeskij ekskurs)*, [w:] *Polskij sled w istorii i kulturie Sibiri: ma-*

Niestety zachowane dokumenty nie mogą w pełni scharakteryzować działalności Legionu, jego struktury organizacyjnej i wielu innych kwestii, które jeszcze czekają na zbadanie. Na obecnym etapie badań trzeba powiedzieć, że Legion Polski był swego rodzaju dyplomatycznym przedstawicielem odrodzonej Polski na Zabajkalu i przyczynił się do konsolidacji polskiej ludności Wierchnieudińska.

*

Aneks

Narodowe Archiwum Republiki Buriacji, f. 10, op. 2, d. 201
O ROZKWATEROWANIU WOJSK POLSKICH
Otwarte 8 października 1918 r.
Zamknięte 10 maja 1919 r.

Karta 1.

Komendant punktu zbornego wojsk polskich 8 października 1918 r.
Nr ??? Wierchnieudińsk

Do Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego

Proszę o przyznanie mi wystarczającego pomieszczenia na punkt zborny polskich wojsk, moją kancelarię i kancelarię pełnomocnika Komitetu Wojskowego (konsulatu) w mieście Wierchnieudińsk w Domu Ludowym lub w innym miejscu położonym w centrum miasta.

Porucznik A. Kramarz

Karta 2.

Zarządca Powiatu Wierchnieudińskiego, 26 kwietnia 1919 r. Nr 586, m.
Wierchnieudińsk
Pilne.

Do Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego

W uzupełnieniu do Waszego pisma z 18 bieżącego miesiąca nr 1025 proszę o poinformowanie, na czyje polecenie Polski Legion zajął pomieszczenie w miejskim Domu Ludowym.

Zarządca powiatu Tor [...] nazwisko nieczytelne]

Karta 3.

Komendant punktu zbornego wojsk polskich, nr 223, 8 kwietnia 1919 r.,
Wierchnieudińsk

Proszę dostarczyć dla punktu zbornego wojsk polskich 2 (dwa) sążnie drewna do pr[...] żołnierskiej kuchni.

Porucznik Kramarz

Karta 4.

18 kwietnia, nr 1025

Do Zarządcy Powiatu Wierchnieudińskiego

tieriały Międzynarodowej naučno-praktyczeskoj konfieriencii. Połonijnyje cztienija – 2006. Ułan-Ude, 7 grudnia 2006, Ułan-Ude 2006, s. 57.

Urząd Miejski prosi o wydanie polecenia wykwaterowania z miejskiego Domu Ludowego Legionu Polskiego, gdyż pomieszczenie to jest potrzebne na sesję Czytyjskiego Sądu Okręgowego.

Ponadto Legion Polski nie opłaca kosztów zakwaterowania i Zabajkalski Obwodowy Komitet Zarządzający nie pokryje tych wydatków.

Burmistrz miasta, członek Zarządu Dżakow

Karta 8.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, czerwiec [...] dnia, 1919 r.

Do komendanta polskiego punktu zbornego

Zarząd miejski prosi o wydanie dyspozycji, aby nie brano ze składu drewna do gotowania pożywienia dla żołnierzy legionu bez pozwolenia zarządu miejskiego.

Burmistrz miasta Dżakow

Karta 9.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 2 czerwca 1919 r. Nr 1454, Wierchnieudińsk

Do komendanta polskiego punktu zbornego

Zarząd miejski przesyła rachunek, prosi o jego podpisanie i zwrot kosztów zarządowi miejskiemu.

Członek Zarządu Dżakow

Karta 10.

Rachunek nr ?

Wystawiony przez Komendanta polskiego punktu zbornego Wierchnieudińskiemu Zarządowi Miejskiemu za otrzymanie od niego od 22 stycznia do 7 marca br. na opalenie pomieszczeń i gotowanie pożywienia drewno, w ilości sześciu pełnych sążni. Ponadto punkt zborny w liczbie ... ludzi zajmował pomieszczenie Domu Ludowego od 15 grudnia 1918 r. do 1 czerwca br.

Podpisał i urzędową pieczęcią uwiarygodnił czerwca 1919 r.

Komendant punktu zbornego

Karta 11.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 5 czerwca, nr 1772, Wierchnieudińsk

Do komendanta punktu zbornego wojsk polskich

Urząd Miejski przesyła wraz z niniejszym pismem kopię pisma zarządcy powiatu wierchnieudińskiego z 25 czerwca br. nr 1071 i informuje, że Zarząd Miejski nie będzie wydawał drewna, dopóki nie otrzyma dyspozycji od Zabajkalskiego Obwodowego Komitetu Zarządzającego i Waszego rejonu (?).

Burmistrz miasta Dżakow

Karta 12.

Komendant punktu zbornego wojsk polskich, nr 457.

30 czerwca 1919 r. Wierchnieudińsk

Do Zarządu Miejskiego

Proszę o wydanie dla kuchni w punkcie zbornym 2 sążni drewna.

Z upoważnienia komendanta punktu zbornego porucznika M.

[...] [podpis nieczytelny]

Karta 13.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 23 czerwca 1919 r., nr 1648, Wierchnieudińsk

Do Wierchnieudińskiego
Obwodowego Komitetu Zarządzającego

W Wierchnieudińsku w Domu Ludowym zakwaterowany jest polski punkt zborny (legion), który zwraca się do zarządu o wydanie drewna i innych materiałów, w związku z czym zarząd miejski prosi komitet o poinformowanie go, czy wydatki na zakwaterowany punkt zborny będą zwracane z kasy państwowej.

Członek Zarządu M. Bra[...]
[nazwisko nieczytelne]

Karta 13v.

Zarządca powiatu wierchnieudińskiego, 25 czerwca 1919 r., nr 1071, m. Wierchnieudińsk

Do Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego

Aby Komitet przyznał komukolwiek pomieszczenia i oświetlenie wymagane jest przede wszystkim, by prośba została skierowana przez [...] jednostkę lub urząd z dokładnym wskazaniem celu, na który przeznaczane jest pomieszczenie i liczba osób w stopniu oficera oraz niższych rangą.

Jednostka [...] zwraca się do [...], który przekazuje jej żądanie Komitetowi Zarządzającemu.

Przewodniczący, zarządca powiatu M. Kor[...] [nazwisko nieczytelne]

Karta 14.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 9 lipca 1919 r., nr 1755

Do Zabajkalskiego Obwodowego Komitetu Zarządzającego

Przesyłając jednocześnie kopię pisma zarządcy powiatu wierchnieudińskiego z 25 czerwca br. nr 1071 Zarząd Miejski prosi Komitet o dokładne poinformowanie, czy będą zwracane wydatki na zakwaterowanie [...] polskiego punktu zbornego.

Burmistrz miasta Dżakow

Karta 15.

Punkt zborny wojsk polskich, 14 lipca 1919 r., nr 1097, m. Czita

Do Zabajkalskiego Obwodowego Komitetu Zarządzającego

W odpowiedzi na pismo z 11 lipca 1919 r. nr 38258 informuję, że wszystkie wydatki na utrzymanie wojsk polskich na Syberii są pokrywane ze skarbu Republiki Polskiej za pośrednictwem sztabu wojsk polskich w Nowonikołajewsku, podobnie jak wydatki na utrzymanie punktu zbornego wojsk polskich w Czicie (utrzymanie załogi, wynajem kwater, ogrzewanie, oświetlenie itd.).

W związku z tym nie liczymy na kredyty przyznawane przez Naczelnika Nadamurskiego Okręgowego Zarządu Inżynierskiego.

Inwalidzi znajdują się pod opieką okręgowego delegata Polskiego Komitetu Wojskowego.

Podpisał Komendant punktu kapitan Rychlicki

Do wiadomości Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego, 30 lipca 1919 r.

Karta 17.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 11 sierpnia 1919 r., nr 2168

Do komendanta Punktu Zbornego wojsk polskich

Zarząd Miejski przedstawia niniejszym rachunek na kwotę 2952 rubli i 50 kopiejek i prosi Was o jego zapłacenie.

Załączniki: rachunek

Członek Zarządu Dżakow

Karta 18.

Rachunek

Do Komendanta punktu zbornego wojsk polskich od Wierchnieudińskiego Zarządu Miejskiego za przydzielone drewno, oświetlenie i zakwaterowanie

Tytuł należności	Liczba	Cena		Łącznie	
		Rub.	Kop.	Rub.	Kop.
Za zakwaterowanie punktu zbornego od 1 października 1918 r. do 1 stycznia 1919 r. po 150 rubli miesięcznie (wraz z oświetleniem)		150	00	450	00
Jak wyżej od 1 stycznia do 1 sierpnia po 200 rubli miesięcznie		200	00	1400	00
Na ogrzewanie pomieszczenia i gotowanie pożywienia na podstawie zapotrzebowania z grudnia 1918 r. nr 5, 49, 288 i 529 wydano 18 i 1/2 sążnia drewna z dostawą	18 i 1/2	44,90 i 105	00	1102	50
				2952	50

Karta 20v.

Wierchnieudiński Zarząd Miejski, 25 września 1919 r.

Do Komendanta punktu zbornego wojsk polskich

Zarząd Miejski ponownie prosi o przyspieszenie sprawy zapłaty 2952 rubli i 50 kopiejek na podstawie rachunku przesłanego Wam 11 sierpnia br. nr 2168 za zakwaterowanie w Domu Ludowym i za wydane drewno.

Członek Zarządu, burmistrz miasta K.N.

[nazwisko nieczytelne]